

ปรางค์กู่

๑. ชื่อแหล่ง ปรางค์กู่

๒. ตำแหน่งที่ตั้ง บ้านหนองบัว เทศบาลเมืองชัยภูมิ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

๓. ยุคสมัย เป็นโบราณสถานที่ยังสร้างขึ้นตามรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยวัฒนธรรมเขมร พุทธศตวรรษที่ ๑๘ รูปแบบศิลปะแบบบายน ตรงกับรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรเขมร (พ.ศ.๑๗๒๔ - ๑๗๖๑)

๔. ประวัติการอนุรักษ์ กรมศิลปากร ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานปรางค์กู่ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๓ ตอนที่ ๒๔ ลงวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ.๒๔๗๙ และประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๙ ตอนที่ ๑๕๕ หน้า ๒๔ ลงวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๒๕ (ฉบับพิเศษ) มีพื้นที่ประมาณ ๓ งาน ๑๕ ตารางวา

กรมศิลปากร ดำเนินการขุดค้น - ขุดแต่งศึกษาโบราณสถานปรางค์กู่ ในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐ จากนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๔๒ ได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์

๕. ประวัติและความสำคัญ ปรางค์กู่ เป็นโบราณสถานที่ยังสร้างขึ้นตามรูปแบบสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมเขมร เป็นอารยศาสตร์หรือศาสนสถานประจำสถานพยาบาลอีกหลังหนึ่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับอารยศาสตร์หลังอื่นๆ ที่พบกระจายอยู่ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทยปัจจุบัน จากหลักฐานศิลาจารึกที่ปราสาทตาพรหม ในประเทศกัมพูชา กล่าวถึงพระองค์ทรงโปรดให้สร้างอารยศาสตร์ขึ้นทั้งหมด ๑๐๒ แห่ง ที่วราชอาณาจักร เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน สิ่งก่อสร้างนี้ตั้งอยู่ภายใต้พระบารมีของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงการแพทย์ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือ พระโพธิสัตว์ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา ให้ประชาชนได้เคารพบูชาเพื่อให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ นอกจากนี้การค้นพบศิลาจารึกประจำอารยศาสตร์อีกจำนวนหลายหลัก จารึกข้อความทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งมีข้อความเหมือนกันทุกหลัก คือ เป็นภาษาสันสกฤต อักษรขอม กล่าวถึงการแสดงความนอบน้อมแก่พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา พระผู้เป็นพระพุทธเจ้าทรงการแพทย์ รวมทั้งกล่าวถึงเจ้าหน้าที่ประจำสถานพยาบาลในแผนกต่างๆ มีรายละเอียดโดยสรุป ดังนี้

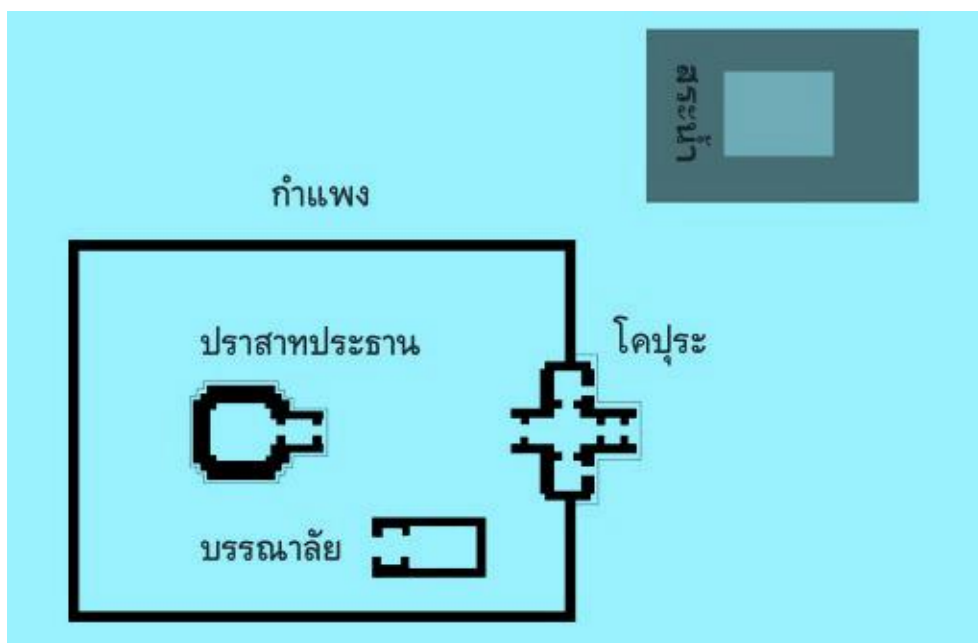
ด้านที่ ๑ กล่าวถึงการแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าและนมัสการพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา ผู้เป็นนามมงคลต่อการป้องกันโรค พระศรีสุรยไวโรจนจันทโรจและพระศรีจันทรไวโรจนโรหิณีสะ ผู้มีบารมีที่ขจัดโรคได้ และกล่าวถึงพระเจ้าศรีชัยวรมัน ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าธรณินทรวรมัน ว่าได้ครองราชสมบัติเป็นพระราชามีความสามารถในการรบมาก จนเป็นที่เกรงขามของกษัตริย์ใกล้เคียงทั้งหลาย เป็นผู้มีร่างกายสง่างามดุจกามเทพ เป็นผู้มีเมตตาธรรม จนเป็นที่รักใคร่ของประชาชนทั่วไป รวมทั้งศัตรูของพระองค์ก็ยังนับถือ พระองค์ได้นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่อาณาจักรด้วยการจัดกลียุคให้เป็นภัทธยค้อย่างแท้จริง

ด้านที่ ๒ กล่าวถึงโรคที่เกิดขึ้นกับประชาชนก็เหมือนเกิดขึ้นแก่องค์ราชาในฐานะเป็นเจ้าเมือง ฉะนั้นหลังจากปราบกลียุคแล้ว พระองค์จึงได้รวบรวมแพทย์หลวงจัดสร้างสถานพยาบาล เพื่อขจัดโรคของประชาชน พร้อมทั้งสร้างรูปบูชาของพระไภษัชยสุคต พระสุรยไวโรจนะ และพระจันทรไวโรจนะ ไว้ประจำสถานพยาบาลด้วย เพื่อป้องกันโรคร้ายทั้งหลาย ได้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำสถานพยาบาลในแผนกต่างๆ เช่น ผู้ดูแลสถานพยาบาล แพทย์ผู้จ่ายยา ผู้หุงต้ม ผู้ดูแลเทวสถาน และผู้ไม่เกสัช เป็นต้น รวมแล้วไม่น้อยกว่า ๕๐ - ๙๘ คน ขึ้นอยู่กับขนาดของชุมชนหรือโรงพยาบาล

ด้านที่ ๓ กล่าวถึงสิ่งของที่มอบให้แก่สถานพยาบาลและพุทธสถานเป็นรายวัน โดยเบิกจากคลังของพระราชินี ได้แก่ ผลตำลึง อาหารโค ผ้าลายดอกสีแดง ผ้าห่มสีขาว กฤษณา ขี้ผึ้ง เทียนขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง น้ำมันเนยใส ข้าวบาเลย์ ดิบลิ้ม บุนนาค จันทน์เทศ การบูร ผลกระวาน กำยาน เปลือก มะหาด หิงคุ์ ถั่วฝักยาว น้ำตาลกรวดเหลือง ยางสนชั้น ดอกไม้ ชิงแห้ง พริกไทยขาว ผักทอดยอด อบเชย กระเทียม มิตรทเวะ พริกขี้หนู พุทรา น้ำดอกไม้ ข้าวบูชาเทวรูป

ด้านที่ ๔ กล่าวถึงสิ่งของที่มอบให้สถานพยาบาลและพุทธสถานต่อจากด้านที่ ๓ คือ เสื้อขาว ภาชนะดีบุก ข้าวสาร ยางสนชั้น เสื้อผ้ายาว ๑๐ คืบ เครื่องแต่งตัว ๙ คืบ กฤษณา เทียนขี้ผึ้ง และกล่าวถึงพระราชินีผู้มีความโอบอ้อมอารี ได้ก่อสร้างถาวรวัตถุให้เป็นของประชาชน ทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษา และกล่าวถึงการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ในเมือง ว่าควรแต่งตั้งจากคนในท้องถิ่น หรือคนที่มาอยู่ในเมืองนี้แล้วถ้าทำร้ายผู้อื่นก็ควรถูกลงโทษ ถ้ามีโทษมาจากเมืองอื่นแล้วมาอยู่ที่นี่ก็ควรจะยกให้ เพราะพระองค์ปรารถนาความสุข ต่อประชาชนอย่างแท้จริง จึงต้องการให้ประชาชนพ้นจากความเดือดร้อน โศกสุดท้ายของจาริก กล่าวถึงคำอธิษฐานของพระองค์ว่า ขอให้ชาวเมืองกัมพูชาในอนาคตเป็นผู้รักษาสันติสุขของพระองค์จนถึงโมกษะ และชีวิตสมบูรณ์ด้วยทิพย์สมบัติในสวรรค์ ส่วนผู้มีจิตศรัทธา (ต่อพุทธสถาน) สร้างบุญกุศลเป็นพื้นฐานของชีวิตก็เป็นบุญแก่พระองค์ด้วย

รูปแบบแผนผังของอารยศาล มีรูปแบบที่เป็นมาตรฐานไม่ว่าจะสร้างขึ้น ณ ที่ใด กล่าวคือ เป็นศาสนสถานที่ถูกสร้างขึ้นด้วยศิลปะและหินทราย มีปราสาทประธานอยู่ตรงกลาง หันด้านหน้าไปทางตะวันออก วิหารหรือบรรณาลัยอยู่มุมตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน หันด้านหน้าไปทางตะวันตก โคปุระหรือซุ้มประตูทางเข้าอยู่ตรงกลางทางตะวันออกของปราสาทประธาน มีแนวกำแพงสร้างต่อออกจากสองข้างของโคปุระ ล้อมรอบปราสาทประธานและบรรณาลัย ห่างจากแนวกำแพงด้านตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อย เป็นที่ตั้งของสระน้ำรูปสี่เหลี่ยม ลักษณะนี้เป็นลักษณะโดยทั่วไป ซึ่งอารยศาลในแต่ละแห่ง จะมีรายละเอียดสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เพิ่มเติมขึ้นมาแตกต่างกันไปอีก ส่วนการใช้พื้นที่บริเวณอารยศาล จำเป็นต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบของอาคารอื่นๆ อีก ได้แก่ เรือนพักอาศัยของเจ้าหน้าที่ เรือนพักผู้ป่วย ห้องรักษาพยาบาล สถานที่ผลิตยา สถานที่เก็บยา สถานที่เก็บข้าวของเครื่องมือเครื่องใช้และทรัพย์สินต่างๆ ซึ่งสันนิษฐานว่าอาคารเหล่านี้จะเป็นอาคารไม้ และคงจะมีการจัดวางตำแหน่งอย่างเป็นระบบอยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องกับอารยศาล

ปัจจุบัน โบราณสถานประเภทอาคารศาลาทั้งหมดที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีรูปแบบที่เหมือนกันกับโบราณสถานปราสาทกู่ บางแห่งอาจจะพังทลายลงหรือถูกดัดแปลงไปบ้าง หรือมีรายละเอียด สิ่งก่อสร้างอื่นๆ เพิ่มเติมขึ้นมา และหลายแห่งได้รับการขุดค้น – ขุดแต่งศึกษา และบูรณะปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ให้อยู่ในสภาพที่ดี ได้แก่

๑. ปราสาทเมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา
๒. ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา
๓. ปราสาทพลสงคราม อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา
๔. ปราสาทครบุรี อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา
๕. ปราสาทนางรำ อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา
๖. ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา
๗. ภูฏิถาชี อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
๘. ปราสาทสระเพลง อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา
๙. ปราสาทกู่ อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ
๑๐. ปราสาทกู่บ้านหนองแฝก อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ
๑๑. ภูฏิถาชีหนองบัวราย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
๑๒. ภูฏิถาชีบ้านโคกเมือง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
๑๓. ภูฏิถาชีหนองเยือง อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ จังหวัดบุรีรัมย์
๑๔. ปราสาทโคกจั่ว อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์
๑๕. ปราสาทบ้านเนิน อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
๑๖. ปราสาทช่างปี่ อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
๑๗. ปราสาทจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์
๑๘. ปราสาทตาเมือนโต๊ด อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
๑๙. ปราสาทบ้านปราสาท (ปราสาทกังแอน) อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
๒๐. กู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม
๒๑. ปราสาทกู่บ้านเขว อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
๒๒. กู่แก้ว อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
๒๓. กู่ประภาชัย อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น
๒๔. ปราสาทกู่ อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
๒๕. กู่คันธนาม อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด
๒๖. กู่โพธิ์ระฆัง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
๒๗. กู่พินนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
๒๘. ปราสาทสระกำแพงน้อย อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
๒๙. ปราสาททามจาน (ปราสาทบ้านสมอ) อำเภอปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ
๓๐. กู่แก้วบ้านจืด อำเภอคูแก้ว จังหวัดอุดรธานี

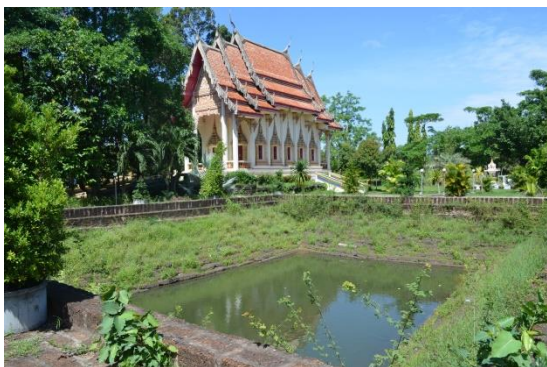
ปราสาทเมืองเก่า อำเภอสูงเนิน และปราสาทนางรำ อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา

กุฏิฤาษี อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และปรังก์ภูบ้านหนองแฝก อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

กุฏิฤาษีหนองบัวราย และกุฏิฤาษีโคกเมือง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ปราสาทบ้านเจนิ่ง อำเภอเมืองสุรินทร์ และปราสาทข่างปี อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทจอมพระ อำเภอจอมพระ และปราสาทตาเมือนโต๊ด อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

กุสันทรัตน์ อำเภอนาดูน และปราสาทบ้านเขวาสี อำเภอมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

กุแก้ว อำเภอมืองขอนแก่น และกุประภาชัย อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

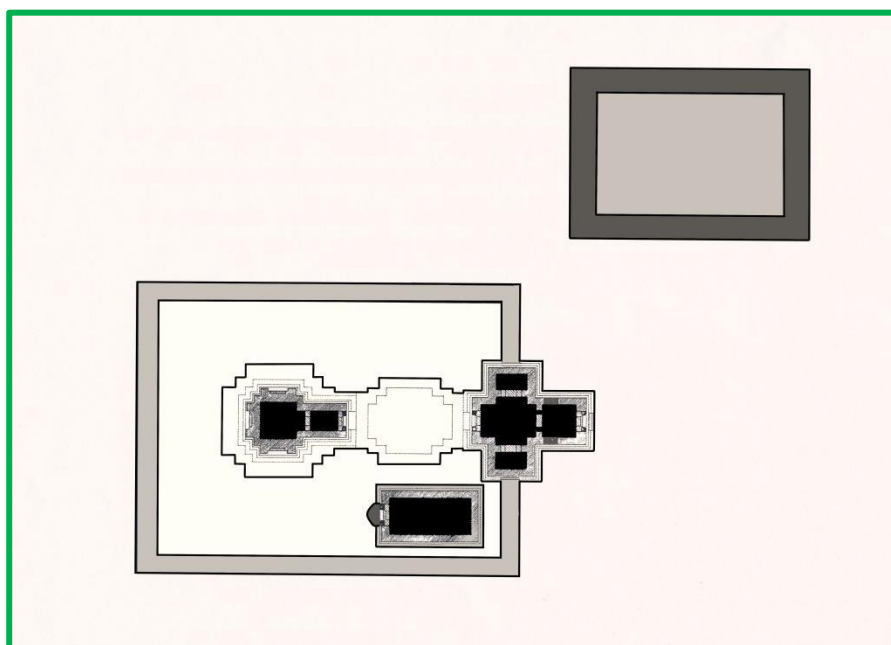
ปราสาทบ้าน อำเภอรวิชัย และกุโพธิ์ระฆัง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ปราสาทสระกำแพงน้อย อำเภออุทุมพรพิสัย และปราสาททามจาน อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ

๖. สิ่งสำคัญ

แผนผังของโบราณสถานปรางค์กู๋ เป็นศาสนสถานที่ถูกสร้างด้วยศิลาแลงและหินทราย มีปราสาทประธานอยู่ตรงกลาง หันด้านหน้าไปทางตะวันออก วิหารหรือบรรณาลัยอยู่มุมตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน หันด้านหน้าไปทางตะวันตก โคปุระหรือซุ้มประตูทางเข้าอยู่ตรงกลางทางตะวันออกของปราสาทประธาน มีแนวกำแพงสร้างต่อออกจากสองข้างของโคปุระ ล้อมรอบปราสาทประธานและบรรณาลัย ด้านตะวันออกของปราสาทประธานมีอาคารพลับพลาหรือแนวทางเดินเชื่อมระหว่างปราสาทประธานกับโคปุระ ห่างจากมุมกำแพงด้านตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อย เป็นที่ตั้งของสระน้ำรูปสี่เหลี่ยม

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ภายในโบราณสถาน บริเวณตำแหน่งกลางของพื้นที่ หันหน้าไปทาง ตะวันออกและมีมุขยื่นออกมาด้านเดียวกันนี้ ขนาดความสูงของปราสาทประธานรวมทั้งส่วนฐานจนถึงชั้นยอดอยู่ที่ ประมาณ ๙ เมตร ส่วนฐานของปราสาทประธานก่อสร้างด้วยหินทราย มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดด้านกว้าง ๗ เมตร (ตามแนวตะวันออก – ตะวันตก) ขนาดด้านยาว ๙ เมตร (ตามแนวเหนือ – ใต้) ส่วนฐานของห้องมุขมีแผนผัง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดด้านกว้าง ๓ เมตร (ตามแนวตะวันออก – ตะวันตก) ขนาดด้านยาว ๖ เมตร (ตามแนวเหนือ – ใต้) ส่วนฐานทั้งสองส่วน มีความสูงจากระดับพื้นดินการใช้งานของโบราณสถาน ๘๐ เซนติเมตร เนื่องจากส่วนฐาน ขึ้นไปเป็นส่วนเรือนธาตุ ซึ่งคงเหลือหลักฐานค่อนข้างสมบูรณ์ สามารถเห็นรูปทรงของสิ่งก่อสร้างที่สร้างด้วยศิลาแลง เป็นวัสดุหลัก โดยมีประตูทางเข้าหลักทางด้านตะวันออก ซึ่งด้านนอกก่อสร้างเป็นห้องมุขที่มีหลักฐานหินทราย วางเรียงเป็นกรอบประตู สภาพแตกหัก คงเหลือเฉพาะกรอบประตูตัวข้างเพียงด้านเดียว ถัดจากห้องมุข มีการวาง เรียงหินทรายเป็นกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันออกเข้าสู่ห้องภายในปราสาท ซึ่งเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๒ x ๒ เมตร ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่ ส่วนตำแหน่งของประตูอีก ๓ ด้าน ก่อสร้างวางเรียงหิน เป็นประตูหลอก เนื่องจากเรือนธาตุขึ้นไปเป็นชั้นยอด เป็นการสร้างโดยย่อจำลองลักษณะของเรือนธาตุ เป็นชั้นที่ซ้อน ลดขนาดขึ้นไปจำนวน ๔ ชั้น

ส่วนบนสุด ซึ่งเป็นส่วนบวดยอดทำจากหินทราย จากการขุดแต่งได้พบว่าการนำมาจัดวางเรียงเป็น พื่นภายในโบราณสถานบริเวณพื้นที่ด้านตะวันออกและด้านตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทประธาน ซึ่งการ ดำเนินงานได้ถอดรื้อและขนย้ายออกไปไว้ที่ด้านนอกโบราณสถานและดำเนินการคัดแยกและทดลองประกอบชิ้นส่วน ของหินที่พบ ซึ่งสามารถวางเรียงประกอบกันเป็นทรงกลมรูปฐานบัวกลมซ้อนกันลดขนาดขึ้นไป จำนวน ๓ ชั้น

โคปุระหรือซุ้มประตูทางเข้า ตั้งอยู่ด้านตะวันออกของโบราณสถาน แผนผังเป็นรูปกากบาท ขนาดด้านกว้าง ๖ เมตร (ตามแนวตะวันออก - ตะวันตก) ขนาดด้านยาว ๘ เมตร (ตามแนวเหนือ - ใต้) ทางด้านหน้าด้านตะวันออกมีห้องมุขยื่นออกไป ขนาดด้านกว้าง ๔ เมตร (ตามแนวตะวันออก - ตะวันตก) ขนาดด้านยาว ๕ เมตร (ตามแนวเหนือ - ใต้) สภาพของโคปุระมีร่องรอยของการพังทลายและมีหินหล่นหายไปจำนวนมาก ส่วนที่ยังคงสภาพดีอยู่ได้แก่ ส่วนฐาน ซึ่งมีการทูลดเรียงบ้างในบางจุด ส่วนฐานก่อเรียงด้วยศิลาแลง ๒ - ๓ ชั้น สูงจากระดับพื้นดินการใช้งานของโบราณสถานประมาณ ๘๐ เซนติเมตร เนื่องจากส่วนฐานขึ้นไปเป็นส่วนของผนัง คงเหลือหลักฐานค่อนข้างสมบูรณ์จนถึงระดับกรอบประตู เหนือขึ้นไปจากนี้เป็นชั้นหลังคาซึ่งพังทลายลงมาจนเกือบหมด ขนาดความสูงของโคปุระ รวมตั้งแต่ส่วนฐานจนถึงชั้นผนังอยู่ที่ประมาณ ๔ เมตร

ลักษณะแผนผังรูปกากบาทของโคปุระ ที่มีด้านยาวในแนวเหนือ - ใต้ ทำให้แบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ห้อง คือ ห้องโถงกลาง ห้องด้านเหนือ และห้องด้านใต้ ห้องโถงกลางมีแผนผังรูปกากบาท ขนาด ๓ x ๓ เมตร พื้นภายในก่อวางเรียงด้วยศิลาแลง ที่บริเวณกึ่งกลางห้องเว้นพื้นที่เป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๑.๒๐ x ๑.๒๐ เมตร สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นตำแหน่งการวางแท่นรองประติมากรรมรูปเคารพ ทางด้านเหนือและทางด้านใต้ของห้องโถงกลาง มีการวางเรียงหินทรายเป็นช่องประตูเพื่อเข้าสู่ห้องด้านเหนือและห้องด้านใต้ ซึ่งมีขนาดเท่ากัน คือ ๑.๕๐ x ๒ เมตร ก่อวางเรียงศิลาแลงเป็นพื้นภายใน ทางด้านตะวันตกของห้องโถงกลาง วางเรียงหินทรายเป็นช่องประตูเพื่อเข้าสู่พื้นที่ภายในโบราณสถาน ทางด้านตะวันออกวางเรียงหินทรายเป็นช่องประตูเพื่อเชื่อมสู่ห้องมุขทางด้านตะวันออก ห้องภายในของห้องมุขมีขนาด ๒ x ๒ เมตร ก่อวางเรียงศิลาแลงเป็นพื้นภายใน และทางด้านตะวันออกของห้องมุขมีการวางเรียงหินทรายเป็นช่องประตูทางเข้าทางด้านหน้าอีกชั้นหนึ่ง

วิหารหรือบรรณาลัย ตั้งอยู่ภายในโบราณสถาน ที่ตำแหน่งด้านตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน เป็นอาคารที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดด้านกว้าง ๔.๕๐ เมตร (ตามแนวเหนือ – ใต้) ขนาดด้านยาว ๗.๕๐ เมตร (ตามแนวตะวันออก – ตะวันตก) หันด้านหน้าไปทางตะวันตก สภาพของวิหารหรือบรรณาลัยมีร่องรอยการพังทลายและหินหล่นหายไปจำนวนมาก ส่วนที่ยังคงสภาพดีอยู่ คือส่วนฐาน ที่ก่อวางเรียงด้วยศิลาแลง ๑ – ๒ ชั้น สูงจากพื้นดิน ๕๐ เซนติเมตร เนื่องจากฐานขึ้นไปเป็นส่วนผนังอาคาร คงเหลือหลักฐานความสูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร ก่อวางเรียงด้วยศิลาแลงและหินทราย ทางด้านตะวันตกวางเรียงหินทรายเป็นกรอบประตูเข้าสู่ห้องภายใน ที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดด้านกว้าง ๒.๕ เมตร (ตามแนวเหนือ – ใต้) ขนาดด้านยาว ๕ เมตร (ตามแนวตะวันออก – ตะวันตก) พื้นภายในก่อวางเรียงด้วยศิลาแลง ที่บริเวณขอบด้านในติดกับผนังห้อง พบร่องรอยการสกัดตกแต่งพื้นเป็นหลุมกลมจำนวน ๖ หลุม สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ติดตั้งโครงสร้างเสาไม้ที่รองรับโครงสร้างหลังคาที่อาจจะเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา ที่บริเวณใกล้กับผนังห้องด้านตะวันออก พบหลักฐานแท่นรองประติมากรรมทำจากหินทราย จำนวน ๒ แท่น วางอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแท่นรองประติมากรรมรูปเคารพที่อยู่ภายในอาคาร

พลับพลา ตั้งอยู่ภายในโบราณสถาน บริเวณด้านตะวันออกของปราสาทประธาน เชื่อมต่อไปทางด้านตะวันตกของโคปุระ แผนผังรูปกากบาท ขนาดกว้าง – ยาว ๘ x ๘ เมตร ก่อสร้างด้วยศิลาแลง ก่อวางเรียงจากส่วนฐานและยกขอบสูงเป็นคันโดยรอบ สูงจากระดับพื้นดินการใช้งานของโบราณสถาน ๖๐ เซนติเมตร พื้นภายในวางเรียงด้วยศิลาแลง และพบร่องรอยการสกัดตกแต่งพื้นเป็นหลุมกลม มีขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เว้นระยะและตำแหน่งที่ตรงกันตามแนวแกนทิศ รวมจำนวนทั้งหมด ๒๐ หลุม สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นหลุมสำหรับติดตั้งเสาโครงสร้างเสาไม้รองรับหลังคาที่คลุมพลับพลา

แนวกำแพงล้อมรอบโบราณสถาน แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๒๑ x ๓๐ เมตร ด้านเหนือและด้านใต้ มีขนาดความยาว ๓๐ เมตร ด้านตะวันตกมีขนาดความยาว ๒๑ เมตร ส่วนทางด้านตะวันออกซึ่งก่อสร้างต่อออกมาจากด้านข้างของโคปุระนั้น ทำให้แบ่งแนวกำแพงออกเป็น ๒ ส่วน คือ ด้านตะวันออกซึ่งเหนือ มีขนาดยาว ๖ เมตร และด้านตะวันออกซึ่งใต้ มีขนาดยาว ๗.๕๐ เมตร แนวกำแพงทั้งสี่ด้านมีความหนา ตั้งแต่ประมาณ ๑.๕๐ – ๒ เมตร ความสูงในตำแหน่งที่คงเหลือหลักฐานอยู่มากที่สุด สูงจากระดับพื้นดินการใช้งานของโบราณสถาน ๑.๕๐ เมตร ส่วนฐานล่างของแนวกำแพงก่อวางเรียงด้วยศิลาแลง ๑ ชั้น เป็นส่วนฐานเรียบ เหนือขึ้นมาเป็นขั้นที่สอง วางเรียงศิลาแลง ๑ ชั้น เป็นฐานบัวคว่ำ ขั้นที่สาม วางเรียงศิลาแลง ๑ - ๓ ชั้น เป็นส่วนผนังกำแพง เหนือจากชั้นผนังขึ้นไปวางเรียงศิลาแลง ๑ ชั้น เป็นฐานบัวหงาย ในชั้นนี้พื้นผิวบนสุดของศิลาแลง มีการสกัดตกแต่งบริเวณกลางก้อนเป็นร่องสี่เหลี่ยม ต่อเนื่องตลอดตามแนวความยาวของแนวกำแพง สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ประโยชน์ในการวางหินที่เป็นส่วนบนสุดของกำแพงหรือที่เรียกว่าบราลีประดับกำแพง

สระน้ำ ตั้งอยู่ด้านนอกโบราณสถาน ห่างจากมุมกำแพงด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ๓ เมตร แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อเรียงศิลาแลงลดหลั่นเป็นขั้นบันไดจากด้านบนลงไปยังด้านล่าง จำนวน ๗ ชั้น มีความลึก ๒ เมตร ขอบสระด้านบนสุดมีขนาดด้านกว้าง ๑๓ เมตร (ตามแนวเหนือ - ใต้) ขนาดด้านยาว ๑๗ เมตร (ตามแนวตะวันออก - ตะวันตก) ขอบสระด้านล่างสุดมีขนาดด้านกว้าง ๙.๕๐ เมตร (ตามแนวเหนือ - ใต้) ขนาดด้านยาว ๑๓.๕๐ เมตร (ตามแนวตะวันออก - ตะวันตก)

๗. ลวดลายศิลปกรรม

ที่ปรากฏ มีการประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้างด้วยการสลักลวดลายลงบนหินที่ก่อสร้าง เป็นลักษณะอันโดดเด่นทางด้านศิลปกรรม ซึ่งพบภาพสลักบนทับหลังเหนือกรอบประตูจำนวน ๔ ชิ้น และภาพสลักในกรอบหน้าบัน จำนวน ๒ กรอบ ได้แก่

๑. ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน ที่กึ่งกลางทับหลังสลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสีงห์ที่ยืนเอียงตัวหันหน้าออก มือถือท่อนพวงมาลัยห้อยตกลงมา เนื้อหน้ากาลสลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ภาพสลักค่อนข้างเลือนลาง สันนิษฐานว่าภาพนี้อาจจะสลักเป็นภาพพระพุทธรูปนาคปรก ที่เสี้ยวของทับหลังมีพวงอุบะแบ่งเสี้ยว เสี้ยวเหนือพวงอุบะด้านซ้ายมือของภาพพระพุทธเจ้า สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้ม เนื้อแท่นพันธูปฤษยา ท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น เป็นภาพพระโพธิสัตว์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ สามารถเห็นพระหัตถ์ขวาบนถือลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้อนดิน (แท่งทรงกระบอก) ส่วนทางด้านขวามือของทับหลังภาพสลักเลือนลาง ลักษณะคล้ายสลักยังไม่แล้วเสร็จ เห็นเพียงโครงร่างของเส้นโค้ง วงกลม และกรอบของซุ้มทรงสามเหลี่ยม สันนิษฐานว่าน่าจะสลักเป็นภาพพระโพธิสัตว์ปรัชญาปารมิตา เป็นภาพสลักที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานอย่างชัดเจนอีกภาพหนึ่ง ตามคติการสร้างรูปเคารพสำคัญ ๓ องค์ฝ่ายมหายาน เป็นรูปแบบศิลปะเขมรแบบบายน (พ.ศ.๑๗๒๐ – พ.ศ.๑๗๘๐)

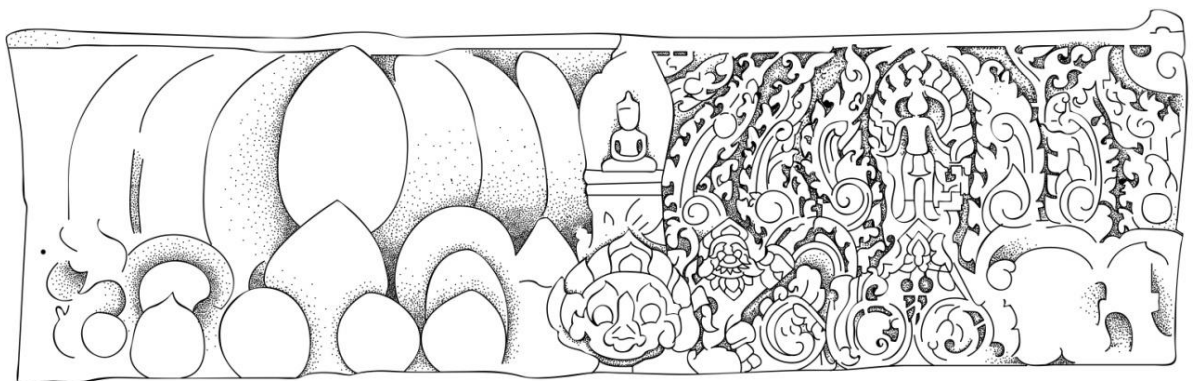

ภาพถ่าย

0 5 10 30 50 ซม.

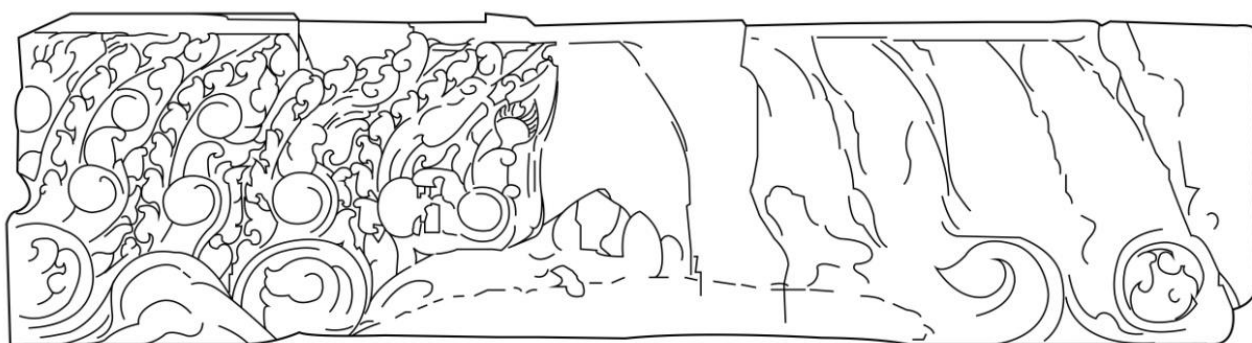
ภาพลายเส้น

0 5 10 30 50 ซม.

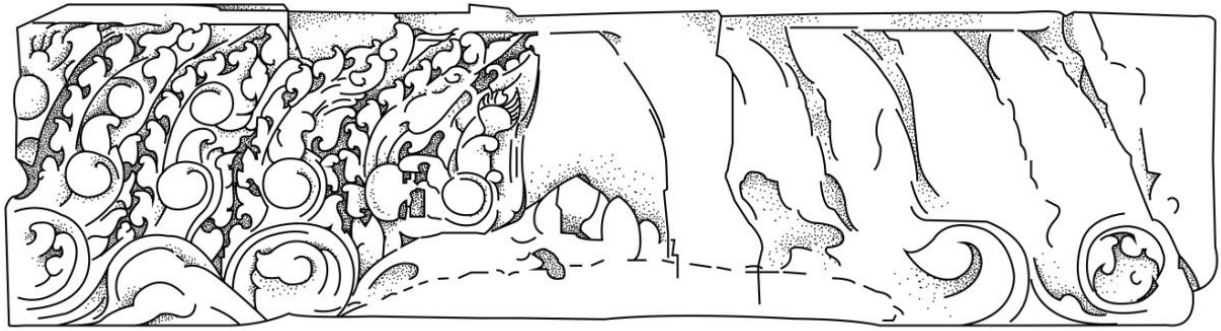
ภาพลายเส้นจุดให้น้ำหนักแสงเงา

๒. ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันออกเข้าสู่ห้องภายในปราสาทประธาน ที่กึ่งกลางทับหลังเป็นภาพค่อนข้างเลือนลาง พิจารณาจากลักษณะเค้าโครงของเส้น สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพหน้ากาล เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ด้านข้างทั้งสองข้างของทับหลังสลักภาพใบไม้ ม้วนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น โดยมีม้วนจากด้านล่างหันปลายเข้าสู่ส่วนกลาง ข้างละ ๕ ใบ เป็นรูปแบบศิลปะเขมรแบบ บายน (พ.ศ.๑๗๒๐ – พ.ศ.๑๗๘๐)

0 5 10 30 50 ซม.

ภาพลายเส้น

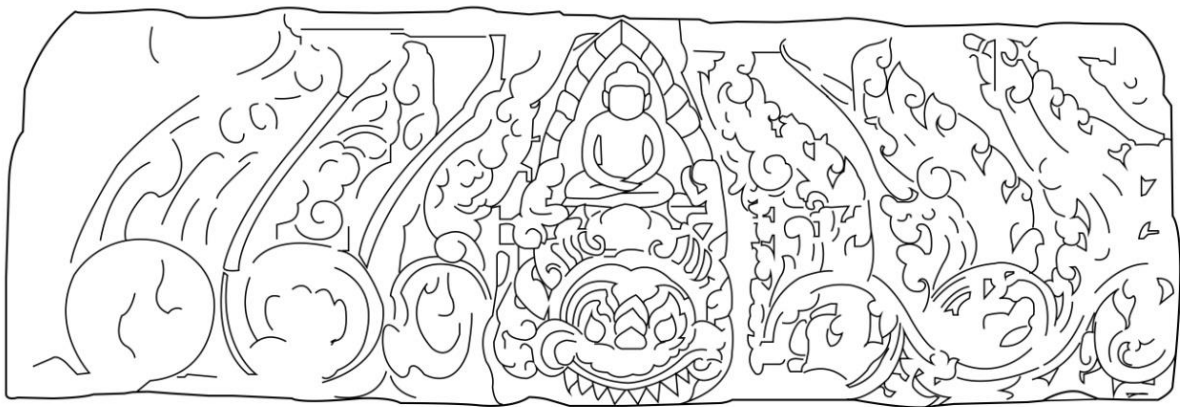

0 5 10 30 50 ซม.

ภาพลายเส้นจุดให้น้ำหนักแสงเงา

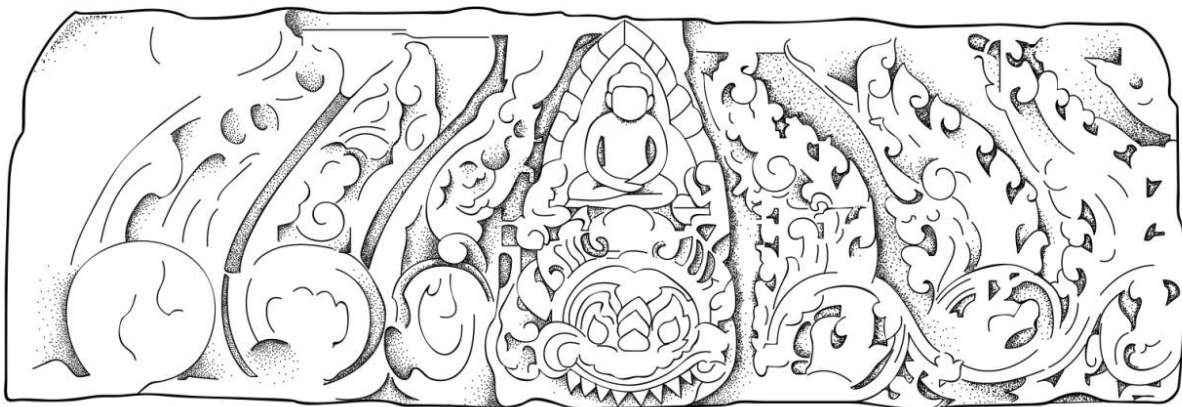
๓. ทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน สลักภาพหน้ากาลที่กึ่งกลางภาพ เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม มีรูปบุคคลอยู่ในท่ายืนประนมมือที่ตำแหน่งด้านข้างทั้งสองข้างของภาพพระพุทธเจ้า ด้านข้างทั้งสองข้างของทับหลังสลักเป็นภาพใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ๓ ใบ โดยม้วนจากด้านล่างหันปลายเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นรูปแบบศิลปะเขมรแบบบายน (พ.ศ.๑๗๒๐ – พ.ศ.๑๗๘๐)

0 5 10 30 50 ซม.

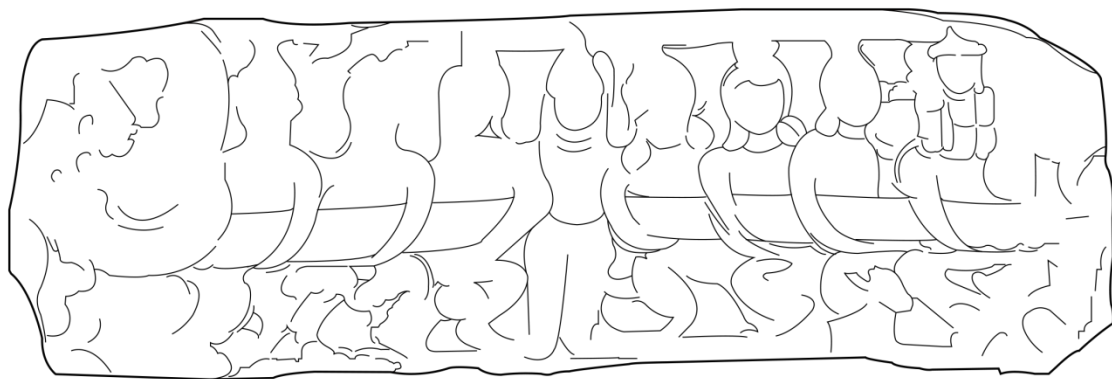
ภาพลายเส้น

0 5 10 30 50 ซม.

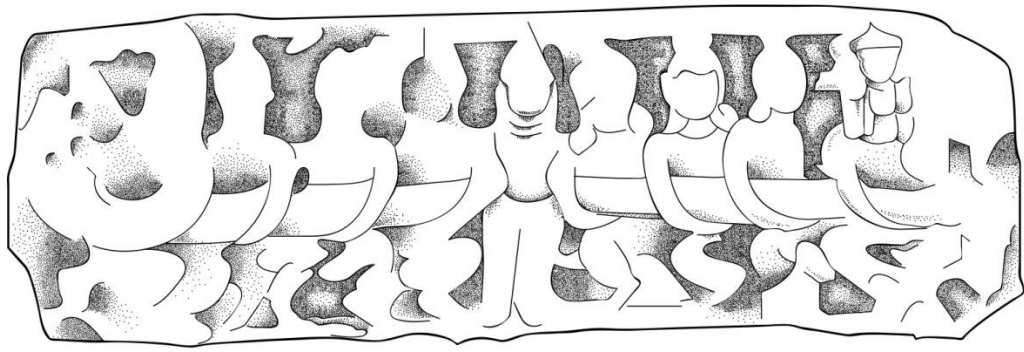
ภาพลายเส้นจุดให้น้ำหนักแสงเงา

๔. ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรือบรรณาลัย ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรือบรรณาลัย สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

0 5 10 30 50 ซม.

ภาพลายเส้น

0 5 10 30 50 ซม.

ภาพลายเส้นจุดให้น้ำหนักแสงเงา

นับว่าเป็นภาพสลักที่ค่อนข้างผิดแผกแตกต่างไปจากคติความเชื่อของการก่อสร้างอารยศาล ที่เป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เนื่องจาก การกวนเกษียรสมุทร เป็นคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เกษียรสมุทร เป็นทะเลของน้ำนมตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เป็นวรรณกรรมมหาภารตยุทธและในภควัดปุราณะ ตามตำนานการกวนเกษียรสมุทรมัน มีเนื้อหาโดยสรุปได้ว่า ฝ่ายเทวดาซึ่งนำโดยพระอินทร์ปรารถนาที่จะมีชีวิตเป็นอมตะ เพื่อจะได้รับชนะฝ่ายอสูร จึงได้ไปขอพรจากพระวิษณุ พระองค์จึงแนะนำให้ทำพิธี “กวนเกษียรสมุทร” เพื่อจะได้ได้น้ำอมฤตมาดื่มกินจะทำให้ชีวิตยืนยาว โดยพญานาคทำวาวาสุกรีนันได้รับตำแหน่งสำคัญคือเอาตัวเองไปพันกับภูเขามันทร แล้วให้เทวดากับอสูรมาช่วยกันชักเย่อตัวทำวาวาสุกรี ครั้นจะให้อสูรมาช่วยก็คงจะยาก พระอินทร์จึงออกอุบายกับเหล่าอสูรว่า เมื่อกวนเสร็จแล้วจะแบ่งน้ำอมฤตให้ดื่มเพื่อจะได้เป็นอมตะ ฝ่ายอสูรจึงยอมร่วมมือแต่โดยดี แต่การกวนต้องใช้ระยะเวลายาวนานซึ่งจะทำให้เขามันทรลึกลงจนถึงโลกมนุษย์ ซึ่งโลกอาจจะแตกได้ ร้อนถึงพระวิษณุจำต้องอวตารลงมาเป็นเต่ายักษ์ เพื่อเอากระดูกมารองรับภูเขามันทรเอาไว้ การกวนเกษียรสมุทรได้ดำเนินไปเนิ่นนานพันปี

ในพิธีครั้งนี้ เริ่มจากอสูรช่วยเหลือเทวดาถอนเขามันทร เพื่อใช้เป็นไม้กวนเกษียรสมุทร โดยใช้พญานาควาสุกรีต่างเชือกพันกับเขามันทร ทั้งยังโปรยสมุนไพรรันเป็นทิพย์ลงในเกษียรสมุทรอีกด้วย ฝ่ายเทวดารู้ว่าเมื่อพญาวาสุกรีถูกชักลากไปมาจนเวียนหัวจะสำรอกพิษออกทางปาก จึงออกอุบายเยินยอเหล่าอสูรว่าเป็นผู้มีกำลังมากสมควรได้รับเกียรติให้ถือฝั่งหัวพญานาค ส่วนเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์น้อยจะขอถือฝั่งหางเอง ข้างฝ่ายอสูรได้ยินคำเยินยอเช่นนั้นก็หลงเข้าใจว่าปวงเทวให้เกียรติจึงรับคำจะถือฝั่งเศียรพญานาคเอง พระวิษณุในฐานะองค์ต้นตำรับการกวนเกษียรสมุทร จึงต้องมีส่วนช่วยให้การครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยพระองค์ประทับเหนือเขามันทรที่ใช้ต่างไม้พาย แล้วแบ่งภาคหนึ่งลงช่วยเหลือเทพชักพญาวาสุกรีเนื่องจากลำพังหมู่เทวเองมีกำลังน้อย ระหว่างที่กวนเกษียรสมุทรอยู่นั้น พญาวาสุกรีถูกดึงไปมาก็เกิดเวียนหัวจึงสำรอกพิษร้ายซึ่งกระเด็นไปโดนเหล่าอสูรทำให้ปวดแสบปวดร้อนจึงเป็นเหตุให้เหล่าอสูรมีหน้าตาผิวพรรณตะปุ่มตะป่ำนับแต่นั้นเป็นต้นมา การกวนเกษียรสมุทร ทำให้ของทิพย์วิเศษสุด ๑๔ อย่าง หยอยกันผุดขึ้นมาจากเกษียรสมุทรตามลำดับ อย่างแรกคือดวงจันทร์ สิ่งี่ ๒ ที่ผุดขึ้นมา คือ แก้วเกาสตุกะ สิ่งี่ ๓ ที่ผุดขึ้นมา คือ ดอกบัวซึ่งมีพระลักษมีเทวีประทับอยู่ในนั้น สิ่งี่ ๔ ที่ผุดขึ้นมา คือนางวารุณี เทวีแห่งเหล่า สิ่งี่ ๕ ตามมาด้วยช้างเผือกเอราวัณ พระอินทร์นั้นรับไว้เป็นพาหนะประจำพระองค์ สิ่งี่ ๖ ก็ตามมาด้วยม้าอูจโจครพ พระอินทร์ก็รับไว้เป็นพาหนะอีก สิ่งี่ ๗ ต้นปาริชาติ อันมีดอกที่หอมมาก มีสรรพคุณสามารถระลึก

ชาติได้ สิ่งที่ ๘ ที่ผุดขึ้นมา คือ โคสุรกี หรือ กามธนู เป็นโควิเศษสามารถบันดาลอะไรได้ตามต้องการ สิ่งที่ ๙ ที่ผุดขึ้นมา คือ หิริณู สิ่งที่ ๑๐ คือ สังข์ สิ่งที่ ๑๑ ที่ผุดขึ้นมา คือ เหล่านางอัปสรผู้เลอโฉม ๓๕ ล้านตน แต่หาไม่มีเทวดา และอสูรรับพวกนางไว้ครอบครอง เลยต้องกลายเป็นของกลางไม่ตกแก่ใคร เป็นนางบำเรอสร้างความสุขทั่วไป สิ่งที่ ๑๒ ที่ผุดขึ้นมา คือ พิษร้าย ซึ่งไม่มีใครรับไว้ครอบครองนอกจากพวกเหล่าอสรพิษทั้งหลาย สิ่งที่ ๑๓ และ ๑๔ ที่ผุดขึ้นมาพร้อมๆ กันคือ ธันวันตริ ผู้เป็นแพทย์สวรรค์ ผุดขึ้นมาทูนหมอน้ำทิพย์อมฤตซึ่งเป็นสิ่งวิเศษลำดับที่ ๑๔ ขึ้นมาด้วย แล้วค่อยๆ ประคองวางลงบนแท่นบัวทองคำอันวิจิตรสถิตอยู่ริมฝั่งเกษียรสมุทร

ในขณะที่เหล่าเทวดาและอสูรต่างแย่งชิงของวิเศษที่ผุดขึ้นมาก่อนหน้านั้น ก็ทรงแบ่งอวตารพระกายเป็นสตรีรูปงามราวกับพระศรีลักษมี นามว่า “โมहिณี” ตรงมายั่ววนยังเหล่าอสูร พวกอสูรเห็นดังนั้นต่างกรูกันไปโอบล้อมนางไว้หวังได้นางมาครอบครอง นางผู้เป็นอวตารของพระวิษณุจึงออกอุบาย ว่าพวกเทวดานั้นต่างเป็นพวกอ่อนแอ หาเข้มแข็งเท่าเหล่าอสูรไม่ เราจะรับอาสาแบ่งปันน้ำอมฤตตามส่วนให้ โดยอสูรนั้นจะได้ ๓ ใน ๔ ส่วน แต่เนื่องด้วยเหล่าอสูรเป็นผู้เข้มแข็งกว่า ให้ถือเสียว่าให้ทานพวกเทวดาได้ดื่มกินก่อน เพื่อแสดงน้ำใจและความมีอำนาจอันยิ่งใหญ่ของเหล่าอสูร ด้วยเหล่าอสูรหลงใหลในมนตร์เสน่ห์นางจำแลงพระวิษณุ นางว่าเช่นไรก็ว่าตามเช่นนั้น นางจึงนำน้ำอมฤตไปแบ่งปันให้เหล่าเทวดาก่อน โดยล่อเหล่าอสูรให้สนใจไปในอีกทางหนึ่ง ฝ่ายราหูนั้นเป็นอสูรที่มีเล่ห์เหลี่ยมสูง รู้ทันกลอุบายของพระวิษณุและด้วยความตั้งมั่นที่จะเป็นอมตะแต่อย่างเดียว แตกต่างกับอสูรทั้งหลายที่มุงมั่นแต่กามกิเลส ราหูจึงแปลงกลายเป็นพราหมณ์ชราเข้าไปปะปนในหมู่เทวดา ฤาษี เพื่อรับการปันน้ำอมฤตดื่มกิน เทวดาและเหล่ามหาฤาษีต่างก็ไม่ได้ระแวง ราหูจึงได้ดื่มกินน้ำอมฤตด้วยความยินดี น้ำอมฤตได้แผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย หายเหนื่อยเมื่อยล้า เรี่ยวแรงก็เพิ่มขึ้นมากมายกลายเป็นทิพยภาวะอมตะบุคคลไปในทันที ฝ่ายสุรียเทพและจันทรเทพนั่นอยู่บนที่สูง แลเห็นการแปลงกายของราหูโดยตลอดเนื่องด้วยปรากฏเงาแห่งอสูร ก็รีบพูลพระวิษณุให้ทราบโดยทันที พระวิษณุจึงทรงขว้างจักรสุทธรรศอันเป็นเทพศาสตราอันทรงฤทธิ์ประจำกายพระองค์ออกไปตัดร่างของราหูขาดออกเป็นสอง ในขณะที่กำลังดื่มกินน้ำอมฤตอยู่ โลหิตของจอมอสูรร่าหูตกลงบนพื้นดินแดงฉาน แต่ราหูก็หาได้เสียชีวิตไม่ ขณะเดียวกันน้ำอมฤตที่ดื่มกินเข้าไปบางส่วนก็หยดลงบนพื้นดินด้วยกลายเป็นหอมขาว ส่วนเลือดของราหูที่หยดลงไปกลายเป็นหอมแดง

พระวิษณุได้มอบหมอน้ำอมฤตที่ยังเหลืออยู่ให้แก่พระอินทร์นำไปเก็บรักษายังสวรรค์ ห้ามผู้ใดได้แตะต้องอีก เหล่าเทวดาก็พากันโห่ร้องด้วยความดีใจจนได้ยินมาถึงพวกอสูร เหล่าอสูรหันกลับมาดูจึงรู้ว่าเสียรู้พวกเทวดา รีบกรูกันเข้ามาแย่งชิงน้ำอมฤตจากเหล่าเทวดาในทันที แต่เพราะเทวดาได้ดื่มกินน้ำอมฤตเป็นที่เรียบร้อยแล้ว มีความเป็นอมตะไม่มีวันตายแล้ว พลละกำลังก็เพิ่มมากขึ้นมากมาย ข้าเหล่าอสูรก็เพิ่งจะเหน็ดเหนื่อยหมดแรงมาจากการกวนเกษียรสมุทรด้วย จึงพ่ายแพ้จำใจต้องถอยทัพกลับโดยที่ไม่ได้อะไรติดมือกลับไปเลย เหล่าเทวดาก็ได้กลับไปครอบครองสวรรค์ดังเดิม เหล่าเทวดา ฤาษี เมื่อช่วยกันขับไล่อสูรเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็กลับมาราบสักการะพระศิวะพระวิษณุ และพระศรีลักษมี ขอให้พระผู้เป็นเจ้าช่วยคุ้มครองช่วยเหลือ พระผู้เป็นเจ้าทั้งสามก็ยินดี แล้วพระศิวะก็เสด็จกลับไปยังเขาไกลาสในทันที ส่วนพระวิษณุก็ลงส่ายาศน์เหนือทิพยอาสน์ของพญานาคเศษะกลางเกษียรสมุทร โดยมีพระลักษมีเทวีคอยปรนนิบัติพิทักษ์ด้วยความรักในพระวิษณุเจ้า และแล้วพระผู้มียะพระเนตรเรียวงามราวกับกลีบดอกบัวก็เข้าสู่นิราศธรรมอีกครา เมื่อพระวิษณุบรรทมสินธุ์แล้ว สามโลกก็กลับร่มเย็นตามเดิมอีกคราหนึ่ง แต่ไฟแค้นของราหูยังคุกรุ่นอยู่ด้วยเพราะการที่สุรียเทพและจันทรเทพไปพูลพระวิษณุ จนตนนั้นถูกตัดขาดออกเป็น ๒ ท่อน ด้วยตนนั้นก็มีสิทธิ์ที่จะได้ดื่มกินน้ำอมฤตเช่นกันตามสัญญาที่ให้ไว้ต่อกัน แต่กลับต้องมาต้องอาญาด้วยประการฉะนี้

พระอาทิตย์และพระจันทร์ต้องชดใช้ในการกระทำครั้งนี้อย่างสาสม ด้วยเหตุนี้ราหูจึงคอยหาโอกาสจับสุริยเทพและจันทร์เทพมากลืนกินเสียด้วยความพยาบาท แต่พระอาทิตย์และพระจันทร์ก็ล่องพ้นไปได้ในเวลาไม่นานนัก เพราะราหูนั้นมีกายเพียงครึ่งท่อนเทพทั้งสองจึงหลุดออกไปได้ การจองเวรเช่นนี้จึงเกิดสุริยคราสและจันทร์คราสเรื่อยมา

ภาพที่ปรากฏอยู่บนทับหลังชิ้นนี้ ที่กึ่งกลางภาพเป็นพระวิษณุประทับยืน ซึ่งน่าจะสื่อความหมายถึงพระวิษณุประทับยืนอยู่บนภูเขามันทร ทางด้านขวาและด้านซ้ายของพระวิษณุ มีภาพของบุคคล ด้านละ ๔ คน ในลักษณะทำยืนแบบมีการเคลื่อนไหว โดยใช้มือทั้งสองข้างจับลำตัวนาคนเอาไว้ ที่ส่วนปลายสุดของภาพทั้งสองข้าง ภาพค่อนข้างชำรุดและลบเลือนไปมาก จนไม่สามารถสังเกตได้ชัดเจนว่าด้านใดเป็นส่วนเศียรของพญานาคหรือส่วนหางของพญานาค อีกทั้งการแต่งกายและท่าทางของบุคคลทั้งสองด้านก็ค่อนข้างเหมือนกัน ทำให้ชี้ชัดไม่ได้ว่าบุคคลด้านใดเป็นฝ่ายเหวตาทหรือฝ่ายอสูร

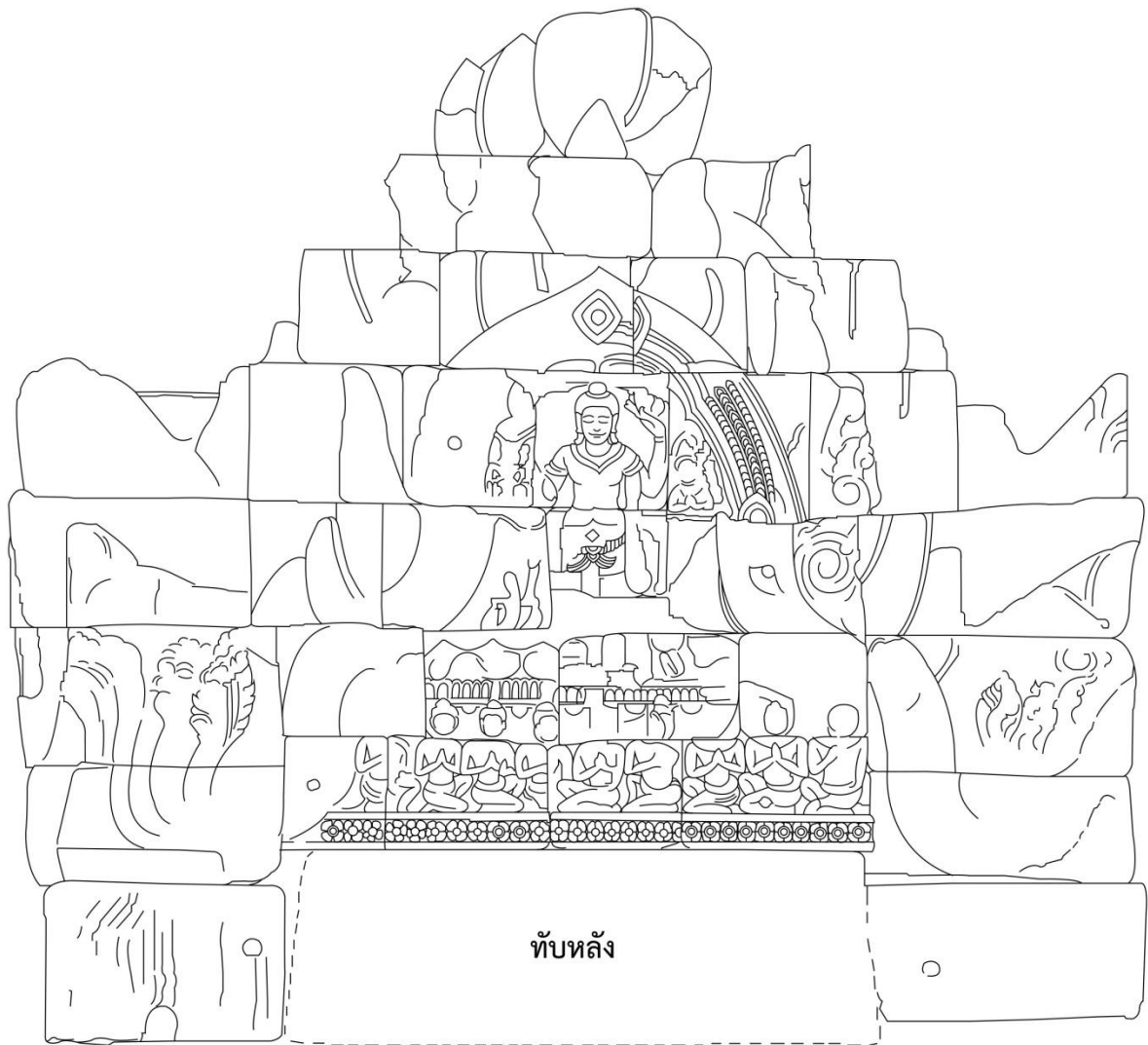
ความพิเศษของทับหลังชิ้นนี้คือ การนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่สูงขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทำให้ชวนคิดได้ว่า มีมูลเหตุใดที่เป็นเช่นนั้น ในเบื้องต้นสามารถวิเคราะห์ถึงมูลเหตุสำคัญ ได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เดิมทีนั้น ทับหลังชิ้นนี้อาจจะติดตั้งอยู่ ณ ปราสาทหินหลังอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงกับปราสาทค์กู ซึ่งมีการก่อสร้างและใช้ประโยชน์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ และถูกสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อถึงเวลาในการก่อสร้างปราสาทค์กู ปราสาทหลังเดิมนั้นอาจจะพังทลายลงหรือไม่มีการใช้ประโยชน์ดังเดิมแล้ว หินในส่วนต่างๆ จึงถูกขนย้ายมาเพื่อใช้ในการก่อสร้างปราสาทค์กู รวมทั้งทับหลังชิ้นนี้ก็ถูกขนย้ายมาเพื่อประดับตกแต่ง ณ ตำแหน่งดังกล่าว

๒. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างปราสาทค์กูและก่อนที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานจะเผยแผ่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนบริเวณนี้ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู น่าจะเป็นความเชื่อเดิมที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาต่อเนื่องอยู่แล้ว การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามา อาจจะได้ไม่ได้เข้ามาแบบเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนทีเดียวเสียทั้งหมด ถือว่าเป็นการให้เกียรติความเชื่อหรือศาสนาเดิมที่มีอยู่ก่อน จึงให้อิสระในความคิดของช่างหรือชุมชนในการนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ เปรียบเสมือนว่าต่างความเชื่อ ต่างศาสนา แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ในโบราณสถานของชุมชน ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน

๕. หน้าบันเหนือทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน ประกอบด้วย หินทรายที่วางเรียงเป็นส่วนหน้าบัน สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืน ด้านขวาและด้านซ้ายของ พระโพธิสัตว์ คงเหลือภาพของบุคคลยืนอยู่ด้านล่าง ๑ องค์ มีสาวก ๙ องค์ (คน) นั่งพนมมืออยู่ด้านล่าง

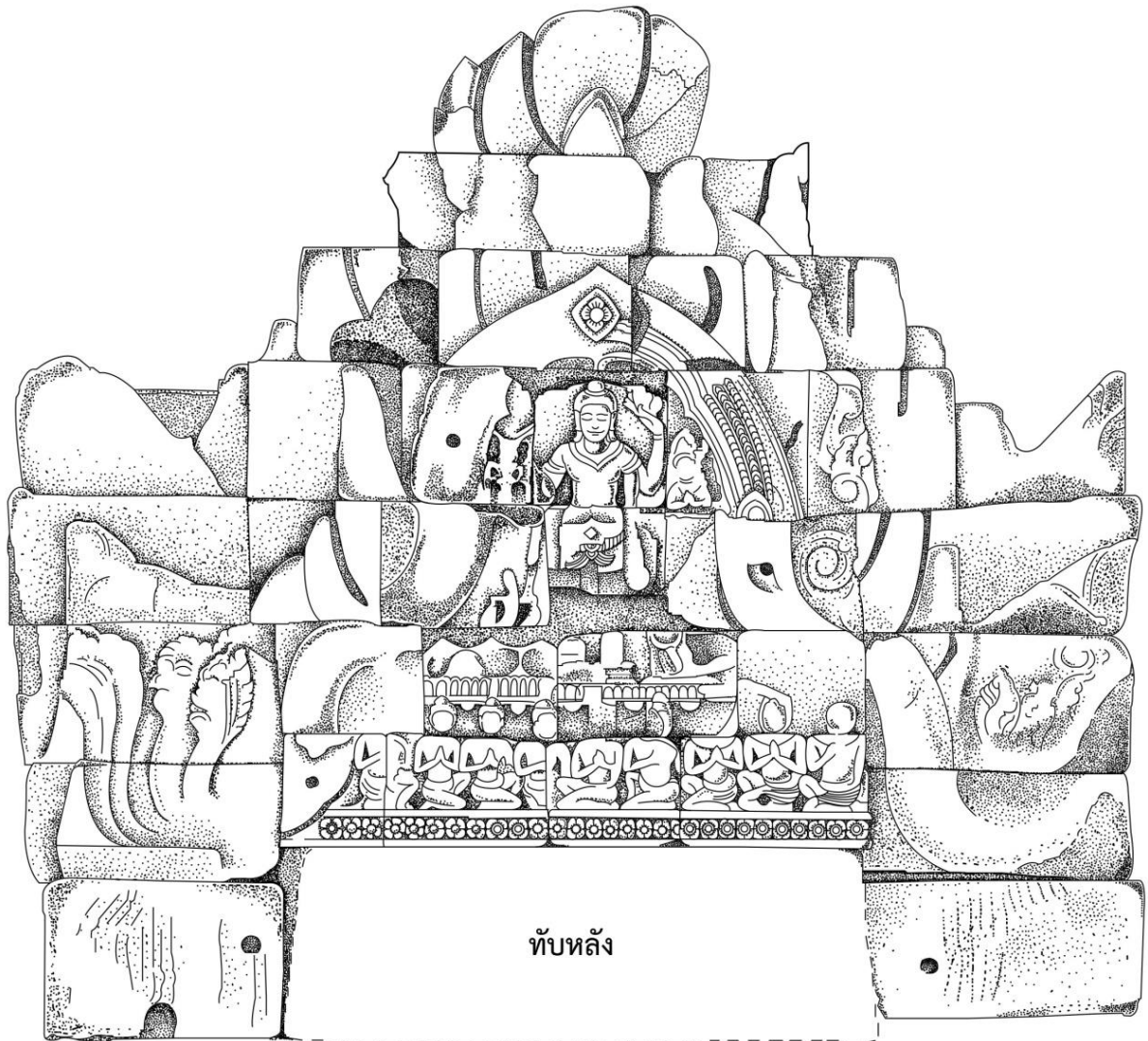

หน้าบันปราสาทประธาน ปราสาทกู๋ชัยภูมิ

0 10 30 50

ภาพลายเส้น

ภาพถ่ายเส้นจุดให้น้ำหนักแสงเงา

หน้าบัน สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืน สภาพชำรุดแตกหัก คงเหลือสภาพไม่ครบส่วน ท่อนล่างส่วนเท้าและขาขาดหายไป พระหัตถ์ซึ่งสภาพสมบูรณ์นั้นจะมี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือ ก้อนดิน (แห่งทรงกระบอก) ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะพระหัตถ์ซ้ายบน ด้านขวามือและด้านซ้ายมือของพระโพธิสัตว์ คงเหลือภาพของบุคคลยืนอยู่ด้านละ ๑ องค์ (คน) ไม่ชัดเจนว่าเป็นบุคคล พระโพธิสัตว์หรือเทพองค์ใด ด้านล่างสุดของภาพ ได้แทนฐานที่พระโพธิสัตว์ประทับยืน มีภาพบุคคลในท่านั่งพนมมือเรียงกัน ๙ คน ที่กึ่งกลางภาพเป็นบุคคลนั่งในท่าขัดสมาธิ หันลำตัวตรงออกทางด้านหน้า ส่วนเศียรชำรุดขาดหายไป ด้านขวามือและด้านซ้ายมือ มีบุคคลนั่งด้านละ ๔ คน ในลักษณะหันเข้าด้านข้างเข้าสู่ด้านใน แต่ส่วนลำตัวและเศียรหันตรงออกด้านหน้า ในภาพรวมน่าจะหมายถึงเหล่าสาวกหรือผู้ที่ให้การนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นั่งถวายเป็นการเคารพ

ในบรรดาพระโพธิสัตว์องค์สำคัญๆ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ปรากฏว่าพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ มีผู้เคารพเลื่อมใสมากที่สุด พระนามว่าอวโลกิเตศวร หมายความว่า ผู้เป็นใหญ่ในการที่ศนาโลก คือ พระองค์ทรงไว้ซึ่งความกรุณาอันไพศาล ไม่มีขอบเขต ทรงคอยสอดส่องดูแลปลดปล่อยทุกข์ของสรรพสัตว์เสมอ เป็นพระโพธิสัตว์องค์สำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีผู้เคารพศรัทธามากที่สุด พระองค์เป็นตัวแทนของกรุณาบารมีและเป็นผู้ที่คอยช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์และเข้าถึงพระโพธิญาณ ความเสียสละที่ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งปวงในจักรวาลนับเป็นการแสดงความรักของพระองค์ที่มีต่อสรรพชีวิตทั้งหลาย จนกล่าวได้ว่าพระองค์คือ **“ที่สุดแห่งกรุณาบารมี”** การอธิบายคุณลักษณะของพระอวโลกิเตศวร เป็นอุบายโกศลวิธี ชักจูงคนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธามั่นคงในพระโพธิสัตว์ แท้จริงคุณลักษณะของพระอวโลกิเตศวร คือพระปัญญาคุณ พระสันติคุณ และพระกรุณาคุณ ผู้ใดสามารถอัญเชิญพระอวโลกิเตศวรให้เข้ามาประทับอยู่ในดวงจิตได้ ด้วยการหมั่นนึกภาวนารำลึก ถึงเสมอ ก็ต้องปรับปรุงกาย วาจาใจของตนให้ประกอบด้วยปัญญาคุณ สันติคุณ กรุณาคุณ ดุจองค์พระโพธิสัตว์ เมื่อเป็นดังนี้ ภัยต่างๆ จะบังเกิดแก่ผู้นั้น ย่อมไม่มีทางจะเป็นไปได้ หรือแม้ว่าจะเกิดมีขึ้นก็ทำให้ผู้นั้นต้องหวั่นไหวเดือดร้อนไม่ เพราะดวงจิตผู้นั้นได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระอวโลกิเตศวรแล้วนั่นเอง ฉะนั้นผู้ที่เคารพบูชาพระโพธิสัตว์องค์นี้ ย่อมสุดแล้วแต่วุฒิปัญญาและฐานะของผู้นั้น การสร้างอาราม ศาล ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน ภายใต้คติความเชื่อในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งยอมรับนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยว่า ส่วนหน้าบันที่ตั้งอยู่ด้านหน้าสุดของปราสาทประธานจึงสลักภาพของพระองค์ไว้

๖. หน้าบันเหนือทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรือบรรณาลัย ประกอบด้วยหินทรายที่วางเรียงเป็นส่วนหน้าบัน สลักภาพเรื่องเสด็จมหาวิเนชกรรมหรือตอนพระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวช

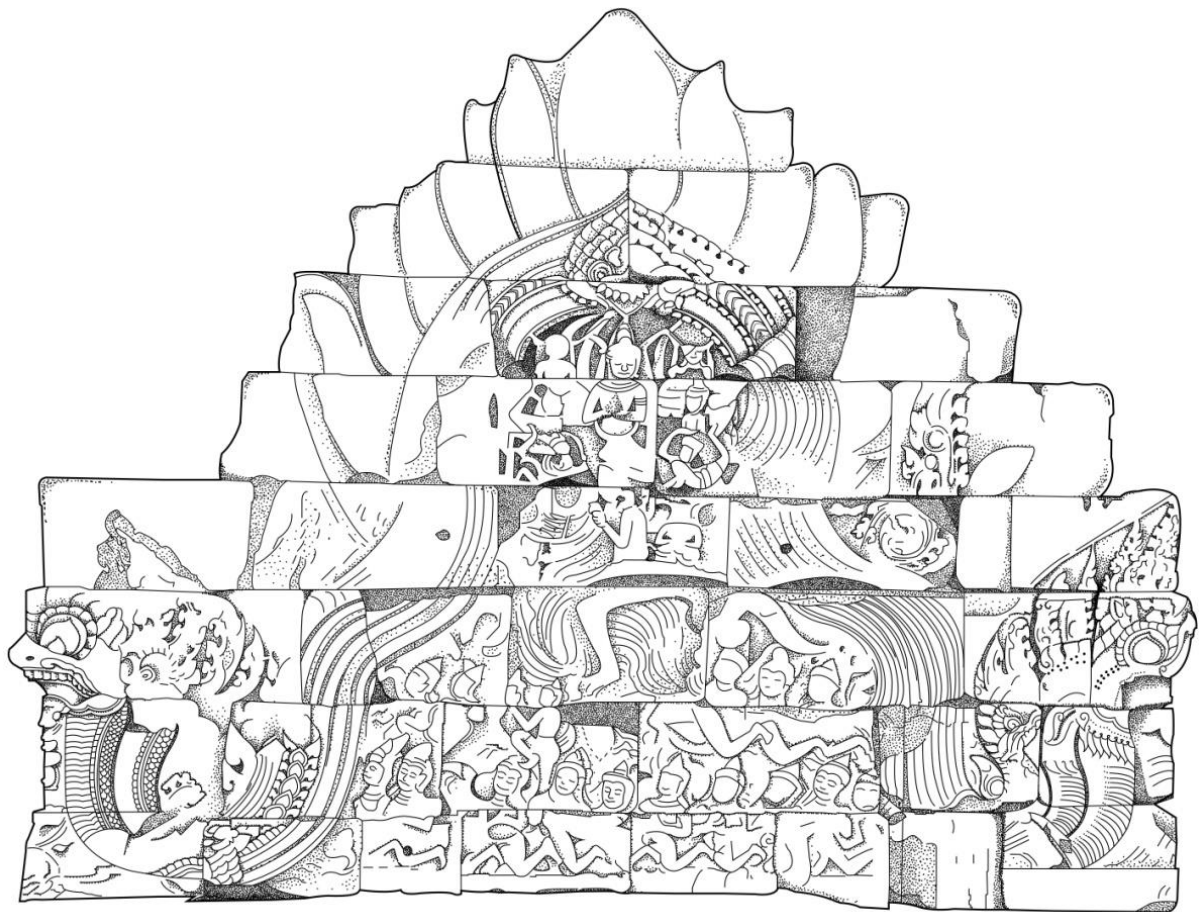

หน้าบันบรรณาลัย ปรางค์กุ้ยชัญญ์

0 10 30 50

ภาพลายเส้น

หน้าบันบรรณาลัย ปราสาทขอม

0 10 30 50

ภาพลายเส้นจุดให้น้ำหนักแสงเงา

นับว่าเป็นภาพสลักหนึ่งทั้งงดงามและสำคัญอย่างยิ่งในโบราณสถานปราสาทขอม ในบรรดาโบราณสถานประเภทอารยธรรมาศาลเท่าที่พบในประเทศไทยในปัจจุบัน มากกว่า ๓๐ แห่ง นั้น ไม่ปรากฏภาพสลักเช่นนี้เลยแม้แต่แห่งเดียว ภาพที่ปรากฏที่กึ่งกลางภาพ เป็นภาพเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งส่วนเศียรชำรุดหักหายไป ทรงประทับนั่งบนหลังม้า มีภาพบุคคล ๑ คน ที่ภาพค่อนข้างลบเลือน อยู่ในลักษณะท่าวิ่งอยู่ด้านท้ายของม้า ซึ่งน่าจะหมายถึงนายฉันทะ ด้านบนสุดของภาพเป็นภาพบุคคลหรือเทวดาในลักษณะท่าเหาะจำนวน ๗ องค์ ด้านล่างสุดของภาพเป็นภาพบุคคลหรือเทวดาในลักษณะท่าเหาะเรียงกันเป็นแถว จำนวน ๑๑ องค์ เหนือขึ้นไปใกล้กับลำตัวของม้า มีภาพเป็นภาพบุคคลหรือเทวดา ที่ค่อนข้างลบเลือนอยู่ในลักษณะท่าเหาะอีกจำนวน ๑๐ องค์

มหาวิเนชกรรมณ์ เป็นพุทธประวัติตอนหนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึงและได้รับความนิยมในการถ่ายทอดออกมา มาก โดยเฉพาะในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แต่ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนั้น ไม่ค่อยพบได้บ่อยครั้งนัก เพราะโดยรวมแล้วฝ่ายมหายานจะให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับภาพของพระโพธิสัตว์เป็นส่วนใหญ่ และโดยเฉพาะบรรดาโบราณสถานที่ยกขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแล้วนั้น ก็มักจะปรากฏภาพของพระโพธิสัตว์องค์ต่างๆ ในรูปแบบของประติมากรรมลอยตัวและภาพสลักที่ประดับตกแต่ง ดังนั้นจึงเชื่อได้ว่า มหาวิเนชกรรมณ์ คือความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างปราสาทค์กูและก่อนที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานจะเผยแผ่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนบริเวณนี้ พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท น่าจะเป็นอีกหนึ่งความเชื่อดั้งเดิมที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาต่อเนื่องอยู่แล้ว การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามา อาจจะไม่ได้เข้ามาแบบเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนทีเดียวเสียทั้งหมด ถือว่าเป็นการให้เกียรติความเชื่อหรือศาสนาเดิมที่มีอยู่ก่อน เช่นเดียวกับเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จึงให้อิสระในความคิดของช่างหรือชุมชนในการนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพุทธฝ่ายเถรวาท มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่ยกขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ เปรียบเสมือนว่าต่างความเชื่อ ต่างศาสนา แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ในโบราณสถานของชุมชน ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นมาเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน

๘. ผู้เรียบเรียง นายณณสินธุ์ บุญล้อม นักโบราณคดีชำนาญการ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

๙. ภาพลายเส้น นางสาวนิตยา สารรัตน์ นายช่างศิลปกรรมอาวุโส กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา

๑๐. เอกสารอ้างอิง

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา. รายงานการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานปราสาทค์กู ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ ๒๕๔๐

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา. รายงานการบูรณะโบราณสถานปราสาทค์กู (ส่วนโคปุระ) ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ ๒๕๔๑

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ นครราชสีมา. รายงานการบูรณะโบราณสถานปราสาทค์กู ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ ๒๕๔๒